

Beatriz Armendáriz de Aghion, Jonathan Morduch, *Ekonomia mikrofinansów*

AnWero, Gdańsk 2008

Jerzy Marzec*

Nadesłany: 30 sierpnia 2009 r. Zaakceptowany: 27 października 2009 r.

Poverty is like heat; you cannot see it; you can only feel it; so to know poverty you have to go through it. Poor man from Adaboya in Ghana (zob. Kunfaa 1999)

Bank Światowy szacuje, że obecnie około 2,5 miliarda mieszkańców naszego globu próbuje każdego dnia przeżyć, wydając nie więcej niż dwa dolary, z czego około miliarda – 15% populacji – egzystuje za jednego dolara albo mniej (zob. The World Bank Annual Report 2008). Mimo starań rządów wielu krajów i światowych organizacji humanitarnych prognozuje się, że w 2015 r. w krańcowym ubóstwie wciąż będzie żyć przynajmniej 10% populacji. Prognoza ta jest optymistyczna, gdyż w 1990 r. odsetek ten wynosił 29%. Szczególnie trudna jest sytuacja kobiet. Ponad 60% z nich wykonuje każdego dnia swoje codzienne prace domowe, za które nie są wynagradzane. Przykład działalności banglijskiego profesora ekonomii Muhammada Yunusa, rozpoczętej 30 lat temu, pokazał, że kilka dolarów pożyczone biednemu człowiekowi, który ma pomysł i chęć prowadzenia własnej działalności gospodarczej, może dać mu nie tylko środki na życie, ale coś więcej – możliwość decydowania o własnym losie, poczucie podmiotowości i realne szanse na wyjście z biedy. Największą zasługą Yunusa było to, że umiejętnie połączył wiedzę ekonomiczną i społeczną innowacyjność, by pokazać, że z nędzą można skutecznie sobie radzić, nie czekając na wsparcie rządów i bogatych darczyńców. Od tego czasu ruch mikrofinansowy, rozwijający się niezależnie na kilku kontynentach, przeszedł długą drogę. W zrozumieniu pierwotnych idei Yunusa, jak i dalszej ewolucji pomoże książka Beatriz Armendáriz de Aghion i Jonathana Morducha, zatytułowana *Ekonomia mikrofinansów*.

* Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Katedra Ekonometrii i Badań Operacyjnych; e-mail: marzecj@uek.krakow.pl.

W 2008 r. do rąk polskich czytelników trafiły pierwsze egzemplarze tego podręcznika akademickiego. Stanowi on tłumaczenie monografii *The Economics of Microfinance*, wydanej przez MIT Press Cambridge w 2005 r. Jonathan Morduch jest cenionym ekonomistą, profesorem na Wydziale Polityki Społecznej oraz Wydziale Ekonomii w New York University. Jego zainteresowania naukowe skupiają się na zagadnieniach rozwoju ekonomicznego państw, problemie ubóstwa i nierówności społecznej oraz ograniczonym dostępie mieszkańców biednych państw do usług finansowych. Współautorka książki, Beatriz Armendáriz de Aghion jest wykładowcą na Wydziale Ekonomii w Harvard University. Jej zainteresowania naukowe obejmują ekonomię rozwoju gospodarczego i finanse.

Recenzowana książka jest poświęcona mikrofinansom, czyli bankowości budowanej przez najuboższe warstwy społeczeństwa. Zrodziła się pod wpływem doświadczeń obu Autorów, zdobytych podczas pracy w biednych krajach Azji Południowej i Ameryki Łacińskiej. Jej pierwsze wydanie, z 2005 r., było zwiastunem uhonorowania Pokojową Nagrodą Nobla wieloletniej pracy Muhammada Yunusa. Książka prezentuje aktualny stan wiedzy o mikrofinansach, ale jest to spojrzenie odmienne od dotychczas prezentowanego w literaturze. Autorzy nie traktują mikrofinansów wyłącznie jako formy pomocy bezrobotnym za pomocą dotacji przekazywanych przez instytucje rządowe czy organizacje charytatywne. Podkreślają, że w mikrofinansach nie chodzi tylko o zapewnienie kredytów najuboższym, ale także stworzenie lepszych sposobów oszczędzania i ubezpieczenia. Morduch i Armendáriz de Aghion uważają, że mikrofinansowanie jest wciąż zagadnieniem mało poznanym, wymagającym dalszych badań. Recenzowana książka – jak odczytuję intencje Autorów – ma zwrócić uwagę na te kwestie i problemy mikrofinansów, których rozwiązanie pozwoli na podtrzymanie i dalsze rozszerzanie idei mikrofinansowania najuboższych mieszkańców w najdalszych zakątkach naszego globu, a także w krajach Europy Wschodniej.

Książka jest obszerna i składa się z dziesięciu rozdziałów. Każdy z nich poprzedzają przedmowy od Autorów, a zamykają bibliografia i dodatki.

W rozdziale pierwszym, „Bankowość inaczej”, Autorzy wyjaśniają fundamentalne kwestie dotyczące ograniczonego dostępu najuboższych mieszkańców naszego globu do środków pieniężnych. Opisują paradoks Lucasa: dlaczego przy założeniu malejącej produktywności krańcowych kapitał rozważnych inwestorów nie przepływa do ubogich. Zwracają uwagę na kwestie nieefektywności rynku kredytowego, negatywnej selekcji i pokusy nadużycia zaufania. Opisują niepowodzenie interwencji rządów państw w zakresie dotowania działalności gospodarczej najuboższych mieszkańców – na przykładzie redystrybucji dotacji na cele rolnicze przez banki państwowe. Proponują mikrofinansowanie jako nową strategię rynkową, która jest wolna od dotacji państwowych i ukierunkowana na ograniczenie ubóstwa, przy jednoczesnej mobilizacji zawodowej biednych warstw społeczeństwa, w szczególności kobiet. Dużo uwagi poświęcają działalności Banku Grameen i innym tego typu instytucjom na świecie, które dzięki przejrzywym koncepcjom i innowacjom przetrwały szlak następnym, docierając łącznie do 100 milionów ludzi w ponad 43 krajach świata.

Następnie autorzy skupiają się na sformułowaniu odpowiedzi na pytanie, zawarte w tytule rozdziału drugiego: „Czy ingerowanie w rynek kredytowy jest potrzebne?”. Analiza negatywnej selekcji i pokusy nadużycia pokazuje, że dostępność kredytów dla najuboższych klientów jest ograniczona, gdyż nie mają oni zabezpieczenia, pożyczkodawcy zaś są zmuszeni ponosić wysokie koszty pozyskania informacji o finansowanym przedsięwzięciu. Autorzy wskazują, że mikrofinansowanie oferuje nowatorskie metody ominięcia tych problemów. Prezentują wyniki badań, z których dowiadujemy się, że wykorzystanie przez banki informacji lokalnych, stworzenie bodźców zachęcających samych pożyczkobiorców do dzielenia się wiedzą z kredytodawcami o innych uczestnikach rynku

zwiększają jego efektywność. Podejmowanie interwencji przez państwo powinno być uzależnione od skutków, jakie wywoła w sferze efektywności i sprawiedliwości podziału dóbr. W tym kontekście istnienie lichwiarzy – sektora nieformalnego – nie jest automatycznie zjawiskiem negatywnym, wymagającym zdecydowanej ingerencji państwa. Autorzy konkludują, że „... wyzwaniem stojącym przed mikrofinansowaniem jest połączenie mądrych zasad ustalania stóp procentowych z nowymi metodami prowadzenia działalności, tak aby klienci poddawali się bodźcom zachęcającym do spłaty kredytów” (s. 84).

Rozdział trzeci został zatytułowany „Korzenie mikrofinansów: grupa ROSCA i spółdzielnie kredytowe”. Autorzy poświęcają dużo miejsca prezentacji i analizie prekursorów współczesnych instytucji mikrofinansowych. Umożliwia to czytelnikowi zrozumienie, w jaki sposób dzięki pieniądządom członków grupy, którzy są w stanie oszczędzać, możliwe jest nabycie dóbr niepodzielnych w systemie udziałowym przez osoby, chcące inwestować lub konsumować. Z drugiej strony zaprezentowane zostały ograniczenia tych systemów i ewentualne sposoby radzenia sobie z ich ułomnościami. Model spółdzielni kredytowych ukazuje powiązania instytucjonalne zachodzące wewnątrz tej organizacji i rolę nadzoru sąsiedzkiego. Model matematyczny, opisujący zasadę działania losowej grupy ROSCA (stowarzyszenie rotacyjnych oszczędności i kredytów), pozwala zrozumieć, dlaczego uczestnictwo w niej daje jej członkowi większą użyteczność niż w sytuacji, gdy na własną rękę próbuje zgromadzić kapitał, aby kupić dane dobro.

„Pożyczki grupowe” to temat rozważań zawartych w czwartym rozdziale. Autorzy przedstawiają system pożyczek grupowych jako najważniejszej innowacji ruchu mikrofinansów. Następnie wskazują na zalety i wady tego niekonwencjonalnego rozwiązania. Podkreślają, że pożyczki grupowe rozwiązują problemy związane z asymetrią informacji, tj. zapobiegają negatywnej selekcji i przewyciężają pokusę nadużycia *ex ante* i *ex post*. Uzyskane wnioski wynikają z przeprowadzonych analiz w ramach modeli matematycznych. Wskazują one jednak także na ograniczenia pożyczek grupowych: ukryte koszty uczestnictwa i nadzoru, skutki zмовы pożyczkobiorców przeciw pożyczkodawcom. Autorzy dokonali także szczegółowego przeglądu światowych badań empirycznych, w których poddano weryfikacji hipotezę o skuteczności umów grupowych.

Rozdział piąty książki, zatytułowany „Więcej niż pożyczki grupowe”, rozpoczyna się omówieniem najnowszych tendencji w zawieraniu kontraktów dwustronnych i zastosowania dynamicznych bodźców w systemie pożyczek progresywnych, tzn. pożyczek seryjnych o coraz wyższej kwocie. Autorzy wskazują, że mikropożyczkodawcy mogą motywować pożyczkobiorcom bodźce do spłaty zadłużenia, grożąc im, że w przeciwnym przypadku nie otrzymają kolejnych pożyczek. Groźba zaprzestania kredytowania może być nieskuteczna, gdy – jak pokazują cytowane wyniki badań – występuje silna (doskonała) konkurencja. Większość ekonomistów uważa ją za pożyteczną, ale nie w przypadku, gdy pożyczkodawcy nie mają dostępu do wszystkich informacji o pożyczkobiorcy. Zgubne skutki konkurencji omówiono na przykładzie rynku mikropożyczek w Boliwii i Bangladeszu. W dalszej części tego rozdziału Autorzy przedstawili ograniczoną rolę zabezpieczeń finansowych w mikrofinansowaniu. Jednocześnie uważają, że czynnikami pozytywnymi mogą być: częsta spłata rat kredytowych, upublicznienie spłaty zadłużenia członków grupy oraz zbierania przez pracowników banku informacji od sąsiadów o potencjalnym albo obecnym kredytobiorcy.

W rozdziale szóstym, „Oszczędzanie i ubezpieczenia”, Morduch i Armendáriz de Aghion przypominają, że na początku z mikrofinansami kojarzyły się mikrokredyty, a za najważniejszą misję uważano udzielanie kredytów. Przejście od mikrokredytu do mikrofinansowania oznacza także

misję społeczną i ekonomiczną: skłonienie biednych gospodarstw domowych do oszczędzania i ubezpieczania się od nieszczęśliwych zdarzeń. Autorzy podnoszą, że oszczędzanie – zarówno z niską, jak i wysoką częstotliwością – pełni ważną funkcję w każdym gospodarstwie domowym, gdyż umożliwia wyrównywanie poziomu konsumpcji w przekroju czasowym. W przypadku biednych i wielopokoleniowych gospodarstw nie sprawdza się reguła: ludzie młodzi pożyczają, następnie agresywnie oszczędzają w wieku średnim, by w końcu zmniejszać stan oszczędności w starszym wieku. Autorzy proponują, aby w celu opisu sposobu oszczędzania w rodzinie biednej zastosować model oparty na hipotezie dochodu permanentnego M. Friedmana i bieżącą skłonność do konsumpcji uzależnić od przyszłej oczekiwanej konsumpcji i nieobserwowanych szoków, które wpływają na możliwość oszczędzania i pożyczania. Ostateczna konkluzja dotycząca oszczędzania jest następująca: problemy z oszczędzaniem zmuszają gospodarstwa do podejmowania kosztownych kroków w celu gromadzenia środków – przez zaciąganie kredytu. W przypadku mikroubezpieczeństw problemy natury informacyjnej ograniczają efektywność rynku z powodu negatywnej selekcji i pokusy nadużycia zaufania.

W rozdziale siódmym, o intrygującym tytule „Płeć pożyczkobiorców”, Autorzy odpowiadają na szereg pytań: dlaczego większość osób zaciągających mikropożyczki to kobiety? czy kobiety są lepszymi klientami? czy eksponowanie ofert dla kobiet jest efektywne z ekonomicznego punktu widzenia? czy jest to korzystne z punktu widzenia równowagi w rodzinie? jak instytucje mikrofinansowe mogłyby pomóc w promowaniu kapitału społecznego i roli kobiety w rodzinie, w walce z ubóstwem? Autorzy podkreślają, że mikrofinanse skierowane do kobiet wspomagają rozwój rodziny, przyczyniają się do powiększenia majątku gospodarstwa w długiej perspektywie, jako że to kobiety głównie dbają o zdrowie dzieci i ich wykształcenie. Z drugiej strony zauważają, że istnieje potrzeba prowadzenia dalszych badań empirycznych, dotyczących m.in. związku pomiędzy płcią a kapitałem społecznym oraz określenia siły wpływu mikrofinansów na zmiany istniejących norm społecznych.

Rozdział ósmy, zatytułowany „Problemy z pomiarem oddziaływania mikrofinansów”, poświęcony jest metodyce badań, które mają ocenić wpływ programów mikrofinansowych na dochody uzyskiwane przez większe grupy ich uczestników. Autorzy podkreślają, że wciąż niewiele jest badań empirycznych na ten temat, choć ich liczba wzrasta, ale wnioski, które dotychczas uzyskano, nie są jednoznaczne. Pod wieloma względami problemy, które napotyka się przy ocenie programów mikrofinansowych, nie różnią się od tych towarzyszących ocenie stanu zdrowia czy edukacji. Przedstawiono podstawową metodę oceny programów, metodę porównywania różnic, czyli zastosowanie modelu regresji liniowej z wykorzystaniem danych panelowych. Autorzy zwrócili uwagę na problemy z konstrukcją danych: nielosowością próby, brakującymi obserwacjami, doбором uczestników do próby kontrolnej, trudno mierzalnymi cechami kredytobiorców i otoczenia. Wszystko to sprawia, że wyizolowanie wpływu pojedynczych czynników na efektywność programów mikrofinansowych jest trudne. Autorzy zwracają także uwagę na inny ważny aspekt: wartość realizowanych programów nie polega wyłącznie na ich pozytywnym wpływie na budżety uczestników. Istotną rolę odgrywa ich efektywność, mierzona jako relacja uzyskanego wyniku do poniesionych nakładów.

W przedostatnim rozdziale, „Dotacje i zrównoważony rozwój”, poruszono istotny problem źródeł finansowania programów mikrofinansowych i ich efektywności. Prawdą jest, że duża część ruchu mikrofinansowego korzysta z dofinansowania ze strony sponsorów, rządów, organizacji cha-

rytatywnych itd. Wiele badań pokazało, że polityka dotacji ze strony rządu, realizowana z udziałem banków państwowych, jest kosztowna i nieefektywna. Jednak na przykładzie organizacji mikrofinansowych Autorzy zauważają, że dzięki subsydiom pożyczkodawca może zaproponować mikrokredyty o niższym oprocentowaniu lub podnieść jakość świadczonych usług, m.in. dotrzeć do większej liczby biednych, wypróbować coraz bardziej innowacyjne rozwiązania. Autorzy przedstawiają dyskusje na ten temat, podając wyniki badań empirycznych.

W ostatnim rozdziale Autorzy poszukują przyczyn sukcesu instytucji mikrofinansowych, kierując uwagę Czytelnika na znaczenie skutecznego zarządzania. W szczególności analizują, w jaki sposób systemy motywacyjne, struktury własnościowe i formy organizacyjne mogą wpływać na efektywność działań i wyniki tych podmiotów. Koniecznymi czynnikami sukcesu według ekonomistów i donatorów są dobrze skonstruowane umowy kredytowe oraz trafne ustalenie stóp procentowych, które promuje oszczędzanie i mądre inwestycje. Morduch i Armendáriz de Aghion uważają jednak, że to nie wystarcza; potrzebne jest odpowiednie motywowanie personelu instytucji mikrofinansowych przez zarząd. Prezentują więc zagadnienie zarządzania mikrofinansami z perspektywy teorii mocodawcy i pełnomocnika, zwracając uwagę na problemy ze stworzeniem bodźców motywujących pracowników. Problemy te wynikają z konfliktu między dwoma celami: zmniejszeniem biedy kredytobiorców oraz osiągnięciem samowystarczalności finansowej kredytodawcy. Autorzy analizują porażki i sukcesy kilku instytucji mikrofinansowych, które stosowały różne systemy organizacji pracy: odmienne systemy premiowania, bodźce do pracy zespołowej albo indywidualnej, ukierunkowanie na cele krótko- lub długookresowe itp. Struktura własnościowa instytucji mikrofinansowych odgrywa według Autorów istotną rolę, o czym była mowa w rozdziale dziewiątym. Pokrycie kosztów własnych daje instytucji swobodę działania. Tymczasem jej komercjalizacja co prawda ułatwia dostęp do kapitału z zewnątrz, ale za cenę większego wpływu donatorów, którzy mogą realizować własne cele, niekoniecznie pokrywające się z misją społeczną – służenia najuboższymi klientom.

Recenzowana książka traktuje o sposobach budowy rynku kredytowego i oszczędnościowego w najuboższych krajach Trzeciego Świata. Mikrofinansowanie jest uznawane przez ONZ za mechanizm przybliżający realizację Milenijnych Celów Rozwoju, w szczególności likwidację skrajnego ubóstwa (zob. Kot 2008). Na pierwszy rzut oka wydaje się więc, że przedstawione w niej idee i pomysły będą bezużyteczne, gdy zechcemy je przenieść na grunt polski, ponieważ rzadko się słyzy o ludziach umierających z głodu. Jest to jednak mylne założenie, gdyż istnieje u nas zapotrzebowanie na mikrofinansowanie jako np. środek motywujący bezrobotnych do zakładania własnej działalności. W Polsce jest bardzo liczna grupa drobnych przedsiębiorców, często jednoosobowych firm, których działalność utrudnia brak kapitału początkowego lub inwestycyjnego. Przykładem innej grupy biorców mikropożyczek są rolnicy indywidualni. Zakup maszyn rolniczych, nawet używanych, wiąże się ze sporym wydatkiem, a mechanizacja różnych czynności wykonywanych w gospodarstwie rolnym zwiększa wydajność, obniża koszty zmienne, przyczynia się do wzrostu efektywności i konkurencyjności. Stowarzyszenie się rolników z jednej czy kilku sąsiednich wsi pozwoliłoby na stworzenie systemu pożyczek grupowych, z których finansowane byłyby kolejne maszyny i urządzenia, wykorzystywane w danej gałęzi rolnictwa. Ze społecznego punktu widzenia warto kredytować przedsięwzięcia osób o najniższych dochodach mieszkających na obszarach wiejskich (także na tzw. popegeerowskich), a więc segmentu klientów, który jest ignorowany przez banki komercyjne. Czynnikiem sukcesu – kluczem do promowania przedsiębiorczości i mikro-

kredytowania – jest jednak edukacja finansowa. Omawiana książka realizuje ten cel, przybliżając koncepcje mikrofinansowania wszystkim zainteresowanym, także zatrudnionym w instytucjach, których zadania statutowe obejmują aktywizację zawodową bezrobotnych czy wspieranie rozwoju przedsiębiorczości jako formy aktywnego przeciwdziałania bezrobociu i rozwoju lokalnego. Istnieje jeszcze inna sfera wykorzystania mikrofinansowania – rynek kredytów komercyjnych. Współczesne banki komercyjne mogłyby skorzystać także z doświadczenia instytucji mikrofinansowych, gdyż bieżący kryzys finansowy wskazuje na potrzebę powrotu do tradycyjnej bankowości, do której bliżej mają omawiane instytucje.

Ekonomię mikrofinansów można rekomendować jako zaawansowany podręcznik dla studentów bankowości i finansów, przykład literatury naukowej dla studentów zainteresowanych zagadnieniami ekonomii, polityki społecznej i rozwoju ekonomicznego. Książka stanowi źródło rzetelnych informacji dla nauczycieli akademickich. Powinni na nią zwrócić uwagę także praktycy ze świata bankowości pragnący poszerzyć wiedzę na temat mechanizmów funkcjonowania alternatywnego rynku kredytowego. Warto także podkreślić, że obecnie nie ma innych opracowań w języku polskim, które w całości byłyby poświęcone tej tematyce. Książka ta wypełnia niszę na polskim rynku wydawniczym.

Wartość książki podnosi prezentacja istotnego dorobku literatury przedmiotu, zarówno z zakresu teorii finansów i bankowości, jak i badań empirycznych dotyczących mikrofinansów. W celu egzemplifikacji omawianych tez Autorzy wykorzystali nie tylko wyniki własnych badań, ale w dużej części rezultaty otrzymane przez innych ekspertów. Autorów cechuje jednocześnie obiektywizm w formowaniu sądów oraz prezentacji wyników dociekań teoretycznych i badań empirycznych.

Bez wątpienia warto przeczytać tę pozycję naukową, gdyż obszernie i wyczerpująco przedstawia obecny stan wiedzy na temat mikrofinansów. Książka wprowadza nowe, dotąd zupełnie nieznanne w bankowości komercyjnej zagadnienia, jak np: rola kobiet w zwiększaniu dochodowości inwestycji finansowanych kredytami, kwestia zarządzania instytucją mikrofinansową. Dogłębne zrozumienie i przyswojenie przekazywanych treści – opartych na założeniach współczesnej teorii mikroekonomicznej – jest możliwe nie tylko dzięki szczegółowemu opisowi, ale także dzięki wykorzystaniu modeli matematycznych.

Książkę tę przeczytałem z ogromnym zainteresowaniem, zachęcony fragmentami recenzji noblistów, Amartya Sena i Josepha Stiglitz, oraz George'a Sorosa. Cenię tę pozycję naukową, gdyż aktualne i ważne treści ekonomiczne są podane rzetelnie, przystępnym językiem, z wieloma przykładami i dbałością o precyzję przekazu. Książka stanowi niewątpliwie istotny wkład w rozważania na temat nowoczesnych mikrofinansów. Moja ocena jest jednoznaczna. Polecam.

Bibliografia

- Kot K. (2008), Mikrofinanse a milenijne cele rozwoju – przypadek self-help groups w Indiach, w: K. Czaplicka (red.), *Wyzwania międzynarodowej współpracy na rzecz rozwoju*, Wydawnictwo Aspra, Warszawa.
- Kunfaa E.Y. (1999), *Consultations with the Poor, Ghana Country Synthesis Report*, Report Commissioned by World Bank, by Centre for the Development of People (CEDEP), Kumasi.
- The World Bank Annual Report 2008*, <http://web.worldbank.org>.